

Häkli ei pystyisi perustelemaan argumenttiaan tietosanakirjojen demokraattisuudesta esimerkiksi Ahmavaaran kriteerin suhteen. Häklin argumentit eivät oikeastaan ole argumentteja: "Emme voi elää ilman ensyklopedioita. Ellei niitä olisi, ne olisi keksittävä." (S. 136.) Tässä Häkli on vain vallitsevan äänitorvi; suhteessa tietosanakirjojen kiistämättömään kulttuuriarvoon, Häkli paisuttaa tarkastelunsa (ehkä tarkoittamattaan) vanhahegeliläiseksi: "Mutta jos...sivilisoivaa puolta kritisoitavassa [tietosanakirjoissa] korostaa liikaa, tulee helposti vanhan Hegelin tilanteeseen. Hyvä on mahti, joka toteuttaa itsensä. Kritiikki muuttuu affirmatiiviseksi. Sivilisoivine vaikutuksineen vastustaja, kapitalismi, onkin Marxin puolella. Riistoyhteiskunnan kuoren alla on rationaalinen ydin, jossa kaikki menee hyvin." (Noro 1982, s. 85.) Sanoin, että Häklin teoreettinen ote on ohkainen. Tämä näkyy tietosanakirjojen selittämisessä. Häklillä ensyklopedioiden syntytausta on ahistoriallinen: ihmisten pohjaton uteliaisuus. Itse ihmisluonto perustelee ensyklopediat; saadaan ihmisoikeuksiin luettava *oikeus tietoon*. Ensyklopediat ovat ihmiskunnan kohtalonomaista pyrkimystä tiedon valoon, ne eivät ole historiallisia muodosteita. -Tämä kaikki on kovin ylevää, mutta huonoa teoriaa. Tietosanakirjat ovat uuden ja varsinkin uusimman ajan ilmiö; mutta inhimillinen uteliaisuus on ihmiskunnan ikäinen. Ilmiö ja selitys eivät ole samassa mittakaavassa. Taikka toisaalta: tiedonjano (uteliaisuus) on vain toinen nimi tietosanakirjoille, tiedonjano (ja sen pukeutuminen tietosanakirjan hahmoon) kuuluu *selitettävän* ilmiön alaan.

Ahistorialliset, universaaleihin ihmisominaisuuksiin (ä la uteliaisuus) perustetut selitykset eivät pure selitettävässä (tietosanakirjoissa) ilmeneviin vaihteluihin. Tietosanakirjat eivät ole kaikkina aikoina, kaikissa kulttuuripiireissä ja kaikilla markkinoilla olleet samanlaisia, vaan on olemassa *lajieroja* (nämä erot Häkli on kyllä pannut merkille; aineistolle hän on ollut sensitiivinen). Erästä lajia nimitetään Brockhausin linjaksi. Brockhausyyppinen tietosanakirja koostuu tyviste-

lyistä, mutta runsaslukuisista hakuartikkeleista; se tulee lähelle varsinaista sanakirjaa. Toisen mallin mukaiset ensyklopediat koostetaan pitkistä, mutta suhteellisen harvalukuisista artikkeleista; lähetään varsinaista tietokirjaa. (Häkli, s. 39.) Kaksi linjaa siis: "...kautta aikojen on punnittu sitä, onko oikeampaa esittää tiedot systemaattisina kokonaisuuksina vai pirstoa ne suppeiksi hakuartikkeleiksi, "sähkö-sanomantapaisesti puristetuiksi selityksiksi" ja "tiedonannoiksi", joiksi E.G. Palmén oli Brockhausin perinteen mukaisia tietosanakirja-artikkeleita nimittänyt." (Emt., s. 119.) -Miksi inhimillinen uteliaisuus pukeutuu milloin Brockhausin perinnettä seuraavaan, milloin taas päinvastaiseen muotoon? Kumpiko linja paremmin täyttää ensyklopedian mitat demokratian perusrakenteena? Häklin essee herättää kysymyksiä.

Meillähän on ollut havaittavissa muutosta siinä, miten ensyklopedioiden suuriin perinteisiin on suhtauduttu: "Suppeiksi hakuartikkeleiksi kootun aakkosellisen tietopakkauksen sijalle haluttiin luoda yhä edelleen kylläkin aakkosellinen hakuteos, mutta se oli laajoista synteettisistä artikkeleista hahmotettava kokonaisuus, jossa kuvia käytettiin aikaisempaa enemmän." (Emt., s. 119. Häkli viittaa tässä 1970-luvun kehitysilmioihin.) Painopiste on siirtymässä tietoSANAKIRJASTA kohti TIETOSANAKIRJAA. -Sikäli kuin ensyklopedioilta voidaan ensinkään perästä "tiedon tradition omakohtaisen ja kriittisen koettelu institutionalisoinnista", on se jotakin, jonka täytyy liittyä näiden kirjojen muotoon. (Vrt. Sironen 1982, s. 269: "Tärkeintä siinä ei ole se, mitä opetetaan, vaan miten.") Miten arvioisimme erityyppisiä tietosanakirjoja?

Kummallakin peruslinjalla on puolensa. Brockhausyyppinen ensyklopedia epäilemättä vaatii lukijan omakohtaista panosta edellyttäessään lukijalta verraten irrallisen tieto- tai tosiasia-aineksen sijoittamista johonkin yhteyteen. Jo tämä voi olla eräs muoto tiedon kriittistä koettelua. Mutta voimme ajatella tiedon tradition koettelu määritelmäksi jotakin seuraavan kaltaista: "Onnistuneessa luennossa tai esitelmässä, enemmän tai vähemmän vapaassa esityksessä

muistiinpanojen pohjalta on tämän seurauksena koettavissa..."ajatellun todellinen tämänhetkisyys", jossa yleisölle samalla mahdollistuu pitkälle menevä konkreettinen osanotto luennoijan "henkiseen sisäisyyteen"..." (Sironen, s. 264. Sironen lainaa tässä Jaspersia.) Luonnehdintaa täydentää hyvin Siroksen lainaus (s. 268) Schleiermacherilta (vuodelta 1808): "Kaikeksen minkä opettaja sanoo täytyy syntyä kuulijoiden edessä; hän ei saa kertoa, mitä hän tietää, vaan hänen tulee uusintaa oma tietämisensä, itse teko, niin että kuulijat eivät vain kerää tietoja, vaan itse tarkkailevat järjen toimintaa tiedon tuottamisessa ja näin tarkkailemalla sitä jäljittävät." Jälkimmäisen tyyppiseen tiedon tradition koetteluun eivät Brockhausin linjan mukaiset teokset soveltune yhtä hyvin kuin "syntetisoivat" ensyklopediat.

Itse elämä on ratkaissut eräitä kysymyksiä. Brockhausyyppiset "analyttiset" ensyklopediat ovat aina olleet sivistyneistön suosima linja, "syntetisoivat" tietosanakirjat taas laajojen markkinoiden (ks. Häkli, s. 120-2). Niinpä ei meillä ole saatavissa uutta "analyttisen" linjan hakuteosta. Mutta - niin kuin sanottu - ei demokratian mahdollisuus tähän kaadu; "synteettinenkin" teos voi olla lukijan kritiikin käynnistäjä ja koetinkivi Siroksen kuvailemassa merkityksessä. -On tietenkin maallikon vaikea sanoa, mitä tiedon tradition aktiivisen koettelu herättäminen edellyttäisi tietosanakirjan muodolta (ja sisällöltä) tai missä määrin nykyiset tekniset ratkaisut (Häklillä on niistä varsin monipuolinen katsaus, s. 98-134) sitä jo tuottavat. Ensyklopedioiden pitkä ja (varsinkin meillä) elinvoimainen kehityshistoria kuitenkin takaa, että jo perinteestä voi löytää mahdollisuuksia monenlaisiin alkuihin.

Häklin aukaisema tutkimusala puolestaan tuntuisi tarjoavan monenlaisia ja hupaisia mahdollisuuksia tiedotustutkimuksille.

Kauko Pietilä

Kirjallisuus

- AHMAVAARA, Yrjö. *Informaatio. Informatiivisen joukkotiedotuksen loogiset perusteet*. 3. uud.p. Helsinki, Weilin+Göös, 1975.
- AHMAVAARA, Yrjö. *Yhteiskuntakybernetiikka*. Helsinki, Weilin+Göös, 1976.
- HEINONEN, Olli. Menee lujaa - eri suuntiin. *Suomen Lehdistö*, 52(10), 1981, s. 22-3.
- MIETTINEN, Jorma. Sanomalehtien lukeminen. *Viestintätutkimuksen Seuran julkaisusarja*, nro 1. Helsinki, Weilin+Göös, 1980.
- NORO, Arto. Kritiikin käsitteen odysseia. *Tiede & Edistys*, 7(2), 1982, s. 81-6.
- PIETILÄ, Kauko. Uuden journalismin tutkimus- ja kehittämisprojektista. *Tiedotustutkimus*, 3(3), 1980, s. 29-38.
- SINKKO, Risto. Tiedotusvälineiden kulutus ja sen muuttuminen. Teoksessa LIITTUNEN, Yrjö & SINKKO, Risto (toim.). *Yhteiskunnallinen tieto ja tiedotustutkimus*. Helsinki, Weilin+Göös, 1975, s. 13-43.
- SIRONEN, Esa. Elementtejä luennon teoriaksi. Teoksessa ITKONEN, E. ym. (toim.). *Ajatuksen ja toiminnan tiet. Matti Juntusen muistokirja. Jyväskylän studies in education, psychology and social research*, no. 45, 1982, s. 261-70.

Katetta ja vajetta

Suomalaisen tiedotustutkimuksen bibliografia VII. *Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, sarja E*, nro 2, 1982.

Arvioitaessa bibliografioita on mielestäni aina kyse käyttökelpoisuuden arvioinnista olipa sitten kyseessä rakenne, kate tai kuvailu. Käytön tunteminen helpottaisi arviointia kovasti. Tässä lähdän siitä ehkä pahastikin liioitellusta arviosta, että bibliografiaa yleensä käytetään.

Tiedotustutkimuksen rajausongelmat ja kate

Ylikate ja katteen vaje eivät ole samanasteisia puutteita. Ylikatteista on ehkä vaivattomampaa laatia. Suomalaisen tiedotustutkimuksen alue on ollut perinteisesti laaja, laajempi kuin esimerkiksi muissa pohjoismaissa. Ylikatteina kylä silti voineen pitää Blomin artikkeleita työläistietoisuudesta. Joukkoon eksyneet jotkin toimitukselliset artikkelit kuuluvat myös tähän ryhmään.

Ylikatetta huomattavasti ongelmallisempi on *vaje*. Vaikka bibliografiassa olisikin neljännes turhaa, ylimääräistä aineistoa, se vain haittaa käytön kätevyyttä. Puutetta ei ehkä korvaa mikään. Ainakin elokuvan osalta bibliografiasa on selviä aukkoja. *Projektio*-lehden puuttuminen systemaattisesti seurattavista lehdistä on rakenteellinen puute. Elokuvasta tunnutaan artikkelit valittavan kirjoittajan mukaan - eikä aiheen mukaan kuten autoritatiivisessa bibliografiassa tulisi. *Studiosta*, *Projektio*sta ja *Filmihallusta* olisi hyvin voinut ottaa mukaan toistakymmentä artikkelia enemmän. Esimerkiksi *Studiosta* on jätetty Sven Hirnin elokuvan historiaa koskeva artikkeli ulkopuolelle. Markku Kosken artikkeleista *Filmihallussa* mahtui suomalaisen tiedotustutkimuksen bibliografiaan yksi - se joka tiivistelmän mukaan sivuaa tava-raestetiikkaa. Onko niin, että tava-raestetiikka erityisesti tai *Tiedotustutkimuslehti* yleisesti on tiedotusopillisuuden mitta elokuvan-tutkimuksen osalta.

Bibliografian ongelma on ilmaistu useimmiten ns. reuna-alueongelmana. Keskeisemmäksi ongelmaksi viimeisessä bibliografiassa nousee *tieteen-käsitys*. Raja välttämättä konservatiivisesta suoranaiseen tiedepoliisin rooliin on liukuva. Tiedepoliisin roolissa bibliografia on selvemmin kuvailuissaan, mutta katteenkin osalta joitakin tämän suuntaisia oireita ehkä on. Tieteen suhteen kotimaista versiota tiukempi on yhteispohjoismainen. Helge Mieltusen "Meneekö sanoma perille" on jätetty yhteispohjoismaisesta pois - epätieteellisenäkö?

Kuvailu indeksoinnilla

Kuvailu koostuu neljästä osasta: bibliografisista tiedoista, abstraktista ja indeksitermeistä sekä luokituksesta. Viime bibliografioissa on pantu selvästi suurin paino indeksoinnin kehittämiselle.

Indeksointi on *asiasana*-tyyppistä. Uskollisuus otsikoille on kuitenkin siinä määrin leimallista, että avainsanoitus saattaa paikoitellen olla kuvaavampi ilmaus. Avainsanoituksen ja asiansanoituksen vaihtelusta seuraa pieniä on-

gelmia, lyhyesti epäjohdonmukaisuutta. Laajat teokset, monografiat, tutkielmat käyttävät yleensä yleisempiä termejä otsikoissaan kuin suppeat ja spesifeihin kysymyksiin puuttuvat artikkelit. Kun laajat teokset indeksoidaan niiden otsikoiden käyttämällä yleisillä termeillä, viittaukset niihin hakemistossa pienenevät, ja seuraa sellainen nurinkurinen asiantila, että bibliografian kautta päätyy todennäköisemmin suppeaan esitykseen aiheesta kuin laajaan.

Indeksointisyvyys ei voi olla vakio. Tiedotustutkimuksen bibliografiassa noudatettu indeksointisyvyyskäytäntö on huono. Pienet artikkelit indeksoidaan tarkkaan, monin tekstistä poimituin termein. Yleisten termien sijasta käytetään rinnakkaisia termejä. Tämä taas osaltaan lisää lyhyisiin ja suppeisiin artikkeleihin viittaavien termien suhteellista osuutta hakemistossa. Esimerkiksi: Soramäen elokuvaa ja musiikkiteollisuutta käsittelevän liseniaattityön indeksitermiksi on valittu otsikkotermin "joukko-viihde". Kuitenkin esimerkiksi mainonnasta on kolmen sivun jutussa käytetty kahta rinnakkaisista aiheenkuvasta "mainonta: sanomalehdistö, mainonta: aikakauslehdistö" sen sijaan, että oltaisiin tyydytty yleisempään termiin "mainonta: lehdistö".

Ajatellaanpa opiskelijaa todennäköisenä käyttäjänä. Onko perusteltua ohjata häntä nimenomaan lyhyisiin ja suppeisiin artikkeleihin. *Tiedotustutkimuksen* lyhyetkin artikkelit indeksoidaan hyvinkin tarkkaan, niin tarkkaan, että tulee osoittelemisen makua. Mielestäni päinvastainen käytäntö indeksitermien suhteen olisi onnistuneempi, pitkät termijonot ja rinnakkaisten termien käyttö pitäisi varata laajoille esityksille. Miksi laittaa termejä hakemistoon, jos kyseistä asiaa käsitellään suppeammin kuin josain yleisessä hakuteoksessa, sananmukaisesti muutamalla rivillä?

Kun kyseessä on suomalaisen tiedotustutkimuksen bibliografia, on termi "tiedotustutkimus" eri kytkentöineen selvästi liian laaja. Mikä on se *spesifisyyden aste*, että kyse on tiedotustutkimuksen teoriasta, filosofiasta tmv? Arvottaminen lienee väistämätöntä tällä hakusanalla. Niinpä Veikko Pietilän artikkeli viestinnän kä-

sitteen ymmärtämisestä on tiedotustutkimuksen teoriaa, mutta ei Wiion.

Kuvailu tiivistelmillä

Abstraktitekstien on vaikea nähdä noudattavan jotain systemaattista rakennetta, ne vaihtelevat ilmaisultaan kaunokirjallisia tehokeinoja käyttävistä hyvin lyhyisiin ja lakonisiin. Abstraktitekstien *perussanasto* ja *perusmuoto* eivät ole kontrolloituja. Jotkut ovat käyttäneet tutkimusmenetelmiä, toiset eivät, toisilla on aineisto, toisilla ei, joillakin on teoreettisia lähtökohtia, useimmilla ei. Mikäli suomalaisen tiedotustutkimuksen bibliografiaan on uskomista, niin kaksi opiskelijaa on käyttänyt töissään kahden muuttujan ristiintaulukointia, yksi peräti kolmen. Yhdessä opinnäytteessä on ollut faktorianaalyysi. Joku on tehnyt kuva-analyysejä Veikko Pietilän mukaan. Kaikkiaan: suurempaa sekavuutta tutkimusmenetelmien - ja aineistojen - kuvaamisessa enää tuskin saattaisi olla.

Suurin osa töistä on opinnäytteitä, joiden käsille saaminen on dokumentoijalle työlästä tai mahdotontakin. Se selittää abstraktoinnin horjuvuutta. Sama aineisto on silloin kylä myös käyttäjälle vaikeasti tavoitettavaa - tekijätiivistelmiä lukuunottamatta. Bibliografian voisi jakaa kahteen osaan. Toiseen tulisivat monografiat ja artikkelit ja toiseen opinnäytteet, ja opinnäytteistä voisi käyttää suoraan tekijätiivistelmiä pienennyskopiaina.

Bibliografian tarpeellisuudesta

Jussilainen esitti aikaisemmin (Tiedotustutkimus 3/1981) suomalaisen version lopettamista voimavarojen vähyyden vuoksi. Viimeinen bibliografia puhuu tästä voimavarojen puutteesta omaa selvää kieltään. Ilmeisesti jotain todella pitäisi lopettaa ja tehdä loppu huolella. Suomalainen versio on Nordicomin kannalta sivutuote, mutta saman hengen lapsi.

"Pohjoismaisen joukkotiedotustutkimuksen alan yhteistyön tarkoitus on kehittää, tehostaa ja helpottaa pohjoismaista tiedotustutkimusta. Tiedotustutkimuksen huomiot ja tulokset tulee

tuoda kansallisiin ja pohjoismaisiin panoksiin laajenevassa mittakaavassa pohjoismaisten tutkijain, tutkimustulosten käyttäjien ja kiinnostuneiden yleisön saataville", lausutaan Nordicomin sääntöjen ensimmäisessä pykälässä. Aineiston systemaattinen seuranta ja kerääminen sekä sen bibliografiointi ovat § 2 mukaan tämän välineitä.

Ajatus Nordicomin perustamisesta on 1960-luvun lopulta. Aloitteita tuli useammaltakin taholta. Yhtäällä tutkijat tunsivat kiinnostusta bibliografiaan. Kiinnostavaa on, että ratkaiseva sysäys tuli tutkimustulosten hyväksikäyttäjien, sanomalehden kustantajien ja radioyhtiöiden taholta. (Nordisk samarbete inom massmedia forskningen. *Nordisk utredningsserie* 1976: 33, Stockholm, s. 30).

Nordicomin taustalla ovat viestintäpolitiikan tarpeet. Sodanjälkeisen ajan viestintävälineiden murros tuotti paitsi informaatorijohdyksen myös viestintäpoliittisen ohjailun tarpeet. Tämä selittää NU-komitean mukaan tutkimuksen ekspansion (emt., 13-18). "Tulevaisuudessa voidaan ennustaa yhä muutoksia joukkotiedotusalueella. Valtiovallan, järjestöjen ja viestintävälineiden edustajat joutuvat tärkeiden ratkaisujen eteen. He tarvitsevat parempia päätöksenteon perusteita, kuin heillä on tällä hetkellä käytettävissään. Tutkijoilla on tässä suuri tehtävä täytettävänään tulevaisuudessa." (Emt., 18.)

Tamperealainen tiedotustutkimus on identifioinut itseään viestintäpoliittisella suuntautumisella ainakin 70-luvun puoliväliin asti. Viestintäpoliittiselle ajattelulle lienee oltu uskollisia, kun on aloitettu suomen aineiston päällekkäinen bibliografiointi.

Todelliset käyttäjät ovat varmasti toiset kuin perustaessa ajatellut. Päätöksentekijän sijaan tyypillinen käyttäjä on opiskelija. Toisaalta varmaan on bibliografioitava aineskin toisenlaisia kuin perustettaessa ajateltiin päätöksentekijän lueskelevan. Tässä vaiheessa on aivan järkevää kysyä, kuka bibliografiaa tarvitsee todella käytössä eikä vain toiveajattelussa.

Louhi Surakka